

ESRÂR DEDE TEZKİRESİ'NDE MEVLÂNÂ SEVGİSİ

Doç. Dr. Gönül AYAN*

Edebiyatımızda Esrâr Dede Tezkiresi olarak bilinen "Tezkire-i Şu'arâ'yı Mevleviyye", Mevlevî şâirleri söz konusu eden önemli bir kaynak eserdir. Bu tezkiredeki şiiirler, "ÖNSÖZ"e göre, Şeyh Gâlip tarafından seçilerek toplanmış ve bir tezkire yapılmak üzere, Esrâr Dede'ye verilmiştir. Büyük bir âlim ve mutasavvıf olan Esrâr Dede, son derece ağır, fakat zarif ve nâzik bir üslûpla, mevlevî şâirlerin biyoğrafilerini kaleme almıştır. Dolayısıyla bu eser, Şeyh Gâlip ve Esrâr Dede'nin müşterek bir çalışmalarıdır. Bu müşterek eserde, hem Şeyh Gâlib'in şiiir zevkini ve Mevlânâ sevgisini, hem de Esrâr Dede'nin aynı doğrultudaki düşüncelerini ve duygularını görüyoruz.

Esrâr Dede Tezkiresi'nin, kütüphanelerimizde yazma nüshaları mevcuttur. Biz, tebliğimizde, Sinoplu Derviş Hüseyin tarafından 1211 H. / 1795 M. yılında istinsah edilip hâlen İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi (Hâlet Efendi) 109 numara kayıtlı olan nüshadan faydalandık. Bu yazmada 209 şâir, Elifbâ sırasına göre yer almıştır. (1)

Esrâr Dede, Tezkiresi'nin "Mukaddime"sinde, Mevlânâ'ya ve arkadaşı Şeyh Gâlib'e, bağlılığını ifade edererek, şu mısra ile de pekiştirir:

بَارِغَالِبِشَوْكَهْ غَالِبِشَوْيْ

(Gâlip olabilmek için, Gâlib'in dostu ol!)

Gâlib kelimesini tevriyeli kullanarak, hem dostu Şeyh Gâlib'e hem de Cenab-ı Hakk'ın Galip sıfatına verdiği öneme dikkati çekmektedir. Bu arada Hüsn ü Aşk'tan alıntı yaparak, Mevlevî şâirlerin portresini çizer;

*Bir meclis-i ünse mahrem oldum
O cennet içinde Âdem oldum
Meclis velî gülşen-i mahabbet
Bülbülleri yekser ehl-i üffet
Her birisi şâ'ir-i sühan-senc
Gencineler elde cümlesi genc
Üffetleri şîr-ü fazl-ü 'irfân
Sohbetleri nazm u nesr ü elhân*

* S.Ü. Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi

1) Tezkire-i Şu'arâ'yı Mevleviyye, Süleymaniye (Hâlet Ef.) No: 109.

Meal: *Bir dost meclisine sırdaş oldum. Cennete benzeyen meclis içinde bir kişi "Âdem gibi" oldum. Meclis ama aşk bahçesi! Bu aşk bahçesinin bübülleri baştan başa birbirleriyle dost! Hepsi, söz tartmasını bilen birer şair, hepsi genç, hepsinin elinde de hazineler var! uğraşları şiir, fazilet ve irfân; sohbetleri ise nazım, nesir ve şarkı üzerine!*

Bu beyitler, Mevlevî tekkelerindeki dervişlerin kısaca bir tanıtımıdır. Mevlevî şairlere bakışın böylece ifadesine tanık olduktan sonra, Tezkire'nin bundan sonraki kısmının da bu mealde devam ettiğini görüyoruz. Şâirlerin biyografileri yazıldıktan sonra, şiirlerinden örnekler verilmiştir. Bu şiirlerden bazılarında Mevlevîlik, Mevlevîlikle ilgili duyuş ve düşüncüler terennüm edilirken bazılarında da, doğrudan doğruya Mevlânâ ve Mevlânâ sevgisi ortaya konulmaktadır. Tezkire boyunca, Mevlânâ'nın Mesnevisini öven beyitler de hayli fazladır.

Ağa-zâde Mehmed Efendi'den seçilen iki gazelde Mevlevîler, şöyle anlatılmaktadır:

*Vâris-i 'ilm-i ledünnî Âdem-i ma'nâ bizüz
Vâkıf-ı sırr rumûz-ı "Alleme'l-esmâ" bizüz
Bizdedür sırr-ı Muhammed nutk-ı pâk-i Mevlevî
Mahzen-i genc-i ilâhî sâhib-i esmâ bizüz...*

Meal: *Biz mânâ insanı ve bilinmeyen ilâhî âleme âit olan ilmin devam ettiricistyiz. Biz "Allahın isimleri öğrettiklerinden" işaretlerin sırrını bilenlerdeniz. Mevlevî'nin temiz sesi, Hz. Muhammedin sırrı bizdedir. Biz ilâhî hazinenin mahzenî ve Cenabu Hakkın isimlerinin sahibiyiz!*

Muhammed ismiyle hem Hz. Peygamber hem de Mevlânâ kastedilmiştir. Gazelin diğer beyitleri de bu minval üzere devam eder. Meselâ: Mevlânâ ile Âl-i abâ arasında ilgi kurularak: "bizim her sözümüz, Âl-i abâ'yı inkâr edenler için bir kılıç gibidir.." Biz, din düşmanlarını kahreden Mevlânâ'nın kılıcıyız."

ÜNSÎ DEDE;

*Dervişinem eyle nazar, yâ Hazret-i Monla-yı Rûm
Atma kapundan der-be-der yâ Hazret-i Monlâ-yı Rûm*

diyerek, Hz. Mevlânâ'ya sığınırken devamla:

*Lutfun cihânda hırz-ı cân hulkun Muhammeden nişân
Keşf ü kerâmetin 'ayân yâ Hazret-i Monlâ-yı Rûm*

ifadesiyle, Mevlânâ'nın keşf ü kerâmetini, Hz. Muhammed (S.A.V.)'in ahlâkına bağlamaktadır.

Bostan Çelebi' Efendiye ait manzûmede Mesnevî, söz konusu edilerek:

*Sâlik-i râh-ı Hudâya pişvâdir Mesnevî
Cümle erbâb-ı tarika reh-nümâdir Mesnevî
Dide-i câna dilersen âşinâlık el vire
Gâfil olma aç gözün kim tûtüyâdır Mesnevî
Hasta-diller n'ola bulursa semâ'ından safâ
Hikmet-i Hak ile her derde devâdir Mesnevî...*

Meal: *Mesnevî, Allâhın yoluna gidenler için bir öncüdür. Bütün tarikat erbâbına yol göstericidir!*

Cân gözüyle tanışmak istersen, gâfil olma, gözünü aç, çünkü Mesnevî gözlerin güzel görmesini sağlayan tutyadır, sürmedir.

Hasta gönüllüler, Mesnevî'yi dinlemekten rahatlık bulurlarsa ne olur? Şaşılır mı? Çünkü Allah'ın hikmetiyle Mesnevî her derde devâdır, ilâçtır. Beyitteki "Semâ" kelimesi tevriyelidir: Hem dinlemek, duymak, işitmek, hem de semâ etmek (dönmek) mânâsındadır.

DERVİŞ BEKAYI'nın bir müseddesinin tekrar eden beytiyle, dergâha mürid çağırılmaktadır:

*Nûr-ı zâtu'llâha kalbin itmek istersen mahal
Sûr yüzün dergâh-ı pâk-i Hazret-i Monlâya gel*

Meal: *Allâhın zâtının nûruna kalbini mahal (yer) etmek istersen, Hazret-i Monlâ'nın temiz dergâhına gelip yüzünü sûr.*

MANİSALI BİRRÎ MEHMED DEDE ise, Mevlânâ'nın dervişi, müridi olmakla müftehir olduğu bir müseddesinin son beyitlerinde, tekrar tekrar şöyle seslenmektedir:

*Biz gedâyuz gerçi kim şâhânedür etvârımız
Hazret-i Monlâ-yı Rûmîdür bizüm Hünkârımız*

Meal: *Biz dilenciliz ama tavrımız şâhlara lâyıktır. Çünkü bizim pâdişâhımız Hazret-i Mevlânâdır.*

Tezkirede yer alan bir başka gazelinde Birrî Dede, Mevlevî semâ'ından bahseder: Örnek:

*Cünbiş-i tâvûs-ı 'irfândur semâ'-ı Mevlevî
Fehm idün bir özge cevîândur semâ'-ı Mevlevî*

Meal: *Mevlevî semâ', irfân tâvûsunun oynamasıdır. Mevlevî semâ, bir başka harekettir, bunu anlayın.*

Birrî Dede, "NEY"i de târif etmektedir:

*Nây-ı Mevlânâ-yı Rûmî, Genc-i esrâr-ı Hudâ
Hû vü mey miftâh ile açdı bu kenzi evliyâ*

Meal: *Allâh'ın sırlarının hazinesi, Mevlânâ'nın Ney'dir. Velîler, bu hazneyi Hû (zikir) ve Ney (ilâhî aşk) anahtarıyla açtılar.*

Sâkıb DEDE'ye âit Tercî-i Bend'de, tümüyle Mevlânâ ve Mevlânâ sevgisi ortaya konulmaktadır: Örnek,

*Evliyâ zübdesidir Hazret-i Monlâ Hünkâr
Leşker-i gayb-ricâle o durur şâh-süvâr
Dâ'imâ Hızr Nebî oldı anun hem-râhı
Ya'nî yek-sân idi 'indinde kamu berr ü bihâr*

*Tâ'ir-i 'ulvi-i kudsî gibi seyri var idi
Kâlib-i nâziki aslâ ana olmaz idi bâr...*

Meal: *O evliyâ zübdesidir. Görünmeyenlerin askerine, O başkumandandır. Hızır Peygamber, dalmâ onun yol arkadaşı olmuştur. Onun İndinde, deniz ve kara aynı şeydi. Cebrâli Aleyhisselâm gibi dolaşırdı. Nâzik bedeni ona aslâ yük değildi...*

Sâkib Dede, devamla: "Konya'ya varınca, O'nun kabrine git, bak! Def ile ney'in vecde getiren semâ'nın tantanasını gör. Kerâmet ve esrâr görmek isteyen bunu yapmalıdır.." der.

Tercî-i Bend'in vâsita beyitlerinde Sâkib DEDE, Mevlânâ ile Şems-i Tebrizî arasındaki bağı şöyle dile getirir:

*Matla'-ı Şems-i Hudâ, Hazret-i Monlâ Hunkâr
Kâşif-i sırr-ı Hudâ, Hazret-i Monlâ Hunkâr*

Meal: *Allah'ın güneşinin doğduğu yer, Hazret-i Mevlânâ'dır. Allâh'ın sırrını açıklayan Hazret-i Mevlânâ'dır. Şems kelimesi ile hem güneş, hem de Hazret-i Şems kastedilmektedir.*

Esrâr Dede Tezkiresi'nde yer alan Mevlevî şâirlerden birisi de HÂFİZ DE-DE'dir. O'nun örnek şiirinde Mevlânâ sevgisi şöyle tebeyyün eder:

*Evvel-i evvel-i âlem dürer-i Mevlânâdır
Âhır-ı âhır-ı âdem dürer-i Mevlânâdır.*

Meal: *Cihanın başlangıcının başlangıcı Mevlânâ incileridir. İnsanın sonunun sonu, Mevlânâ incileridir.*

Muğla'lı şâir HUDÂYÎ DEDE'de ise; Mevlânâ ve Mevlevîlik sikkesi şöyle değerlendirilir:

*Ey dil istersen eger kâmil ola noksânun
Sikkesi altına gir Hazret-i Mevlânânun
Hâk-i der-gâhını iksir bil ol zâtun kim
Gill ü gışdan arınup hâlis ola îmânun*

Meal: *Ey gönül, eğer noksanlıktan kurtulup olgunluğa ulaşmak istersen, Mevlânâ'nın sikkesi altına gir. Yâni Mevlevî ol. O zâtın dergâhının toprağını iksir bil ve îmânın dedikodudan arınsın. Temizlensin. Hâlis olsun.*

HUDÂYÎ DEDE'nin Mesnevî hakkındaki görüşü de şöyledir:

*Sıdk ile sâlik olan râh-ı Celâleddin'e
Şübhesiz vâsil olur rahmetine Rahmânun
Mesnevîden işidüp cümle Kelâmu'llâhı
Bilür esrârını künhiyle kamu eşyânun*

Meal: *Mevlânâ Celâleddin'in yoluna sıdk ile giren, Allâh'ın rahmetine vâsil olacağı şüphesizdir. Mevlevîlik tarikatine giren kişi, Allâh kelâmını, Mesnevî yoluyla işterek, kamu eşyânın künhünü ve esrârını öğrenir.*

Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye'ye ŞEYH GÂLIB ve ESÂR DEDE, bâzı şâirleri Mevlevî olmadıkları hâlde, Mevlevî göstererek, almışlardır. Bunun bâriz bir örneği, Bağdadlı RÛHÎ'dir. Bağdadlı RÛHÎ'ye âit olduğu gösterilip örnek olarak verilen gazel, yazmanın sahife kenarında da belirtildiği gibi, CEVRÎ'nindir. BAĞDADLI RÛHÎ, harfler ve sayılara daha fazla yönelmiştir. Bu da Seyyid NESİMÎ'nin etkisiyledir. Bağdadlı RÛHÎ'de görülen Hurûfiliğin tezâhürüdür.

CEVRÎ DEDE'ye gelince, divanında Hazret-i MEVLÂNÂ'yı ve Mevlevîliği öven pekçok şiiri ve Mesnevî'den yapılan seçmelerden müteşekkil eserleri vardır. Hattât olan CEVRÎ ÇELEBÎ'nin yazdığı Mesnevî nüshalarından 22 tanesi kütüphane raflarını süslemektedir. Sözü edilen gazel, Cevrî Divânı'nda 252. gazeldir. (1)

*Bulmaga reh-güzer-i memleket-i ma'nâyı
Pîş-rev edinelüm himmet-i Mevlânâyı
Târumâr eyleyelüm tabla-ı hestiyi müdâm
Rûh-ı 'Attâra yine anduralım yağmayı
Dilümüz nây-sıfat Mahzen-i Esrâr olsun
Âteşin âh ile pür-süz idelüm dünyâyı
Girelüm tig-ı kanâ'atle bu dem meydâna
Ser-be-ser feth idelüm kişver-i istignâyı
Matla'-ı şems-i hakikat olalum ey CEVRÎ
Zerreğe saymayalum mihr-i cihân-arâyı*

Mealen: Mânâ memleketinin yolunu bulmak için Mevlânâ'nın himmetini önder edinelim.

Varlık tablasını dağıtarak ATTÂR'ın ruhunu yine yağma ettirelim. Yağmayı hatırlatalım. Burada ATTAR, görüldüğü üzere, tevriyeli olarak kullanılmıştır. Şâir ATTÂR ve koku satan kimse.

Gönlümüz ney gibi sırların hazinesi olsun. Burada "Sırların Hazinesi" olarak "Mesnevî" kask edilmektedir. Ateşli âh ile dünyayı yakalım. Kanâat kılıcıyla bu gün meydâna girelim. Her şeye aldırış etmeme ülkesini baştan başa fethedelim.

Cevrî, kendisine hitâben: Ey Cevrî, gerçek güneşinin doğduğu yer olalım. Bu cihânı süsleyen güneşi, bir zerreye bile saymayalım. Şems-i Hakikat tamlamasındaki "Şems=Güneş" de Tebrizli Şems'e işarettir.

Görülüyor ki bu küçük gazelde, Mevlânâ ve Mevlevîlikle ilgili pekçok husus ortaya konulmaktadır.

Muğlalı ŞÂHİDİ DEDE'nin de yer aldığı Tezkire'de, kendisinden seçilen gazel ise:

*Ka'betü'l-'uşşâk olupdur hankâh-ı Mevlevî
Tâc ıssı ser-firâzıdur külâh-ı Mevlevî*

1) Hüseyin AYAN, Cevrî- Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum 1981.

Hazret-i Monlâ Celâleddin bir Hünkârdur
Pişvâ vü reh-nümâ vü pâdişâh-ı Mevlevî
Sıdk ile çün kim mürîd-i 'aşk dur yek-ser durur
Zâhid-i hüşkün sevâbından günâh-ı Mevlevî
Hâlîka yol halkun enfâsınca dur der Mustafâ
Her tarîkun eşref ü a'lâsırâh-ı Mevlevî

Meal: Mevlevî dergâhı, âşıkların ka'besidir. Mevlevî külâhı, tâc sâhibinin başını yüceltir. Mevlânâ bir pâdişâhtır. Mevlevî pâdişâhtır. Yol gösterici ve önderdir. Doğrulukla aşk mürîdi olan kimsenin, günâhı, kuru zâhidin sevâbından üstündür. Hz. Peygamber, Yaradan'a yol, yaratılmışların nefeslerinin sayısındadır, buyurmaktadır. Mevlevîlik yolu, her yolun en şerefli ve en yücesidir.

SÂBİR DEDE, Ağa-zâdenin bir gazelinin tahmis etmiş ve o gazele de tezkirede yer verilmiştir. Bu tahmisten bâzı beyitler ve anlamları şöyledir:

Tolsa esrâr-ı hakîkatle n'ola dünyâ evi
Feyz-ı Mevlânâyıla keşf oldu sırr-ı Mesnevî

Dünya evi gerçeğin sırlarıyla dolsa şaşılır mı? Zira Mevlânâ'nın feyz ile Mesnevî'nin sırları açığa çıktı.

Âgeh ol ey Ârzû-mend-i zekât-ı ma'nevî
Bizdedür sırr-ı Muhammed nutk-ı pâk-i Mevlevî

Ey mânevî zekâtın isteklisi, Hz. Muhammed'in sırrı, Mevlânâ'nın pâk sözü bizdedir. Böylece bil.

SIDKI DEDE'nin Tezkirede yer alan müseddesinde, Mevlânâ hazretleri şöyle tanımlanır:

Ahter-ı burc-ı kerâmet şems-i dîn-i bî-zevâl
Mürşid-i râh-ı hakîkat, Hazret-i Mollâ CELÂL

Zevâll olmayan dinin güneşi, kerâmet burcunun yıldızı, hakîkat yolunun mürşidi (aydınlatıcısı) Mevlânâ Hazretleridir.

Tezkire'deki şâirlerin tümü Mevlevî veya Mevlevî muhibbi olarak gösterilirken örnek verilen şiiirlerde de Mevlânâ, Mevlevîlik veya Mevlânâ ile ilgili konularda yazılmış şiiirlerden başka, aşk, gönül gibi yine tasavvufî konular işlendiği şiiir örneklerine de rastlanır. Meselâ:

ZAMİRÎ'den şu matla' beyti:

Korkutma sırât ile yolu geçerüz vâ'iz
İl geçdüğü köprüden biz de geçerüz vâ'iz

Ey vâiz, bizi sırât köprüsüyle korkutma. Biz bu yolu geçeriz. Elin geçtiği köprüden biz de geçeriz, şekliyle zühd ile ibâdeti tavsiye eden vâiz, rindâne bir tavırla tenkid edilmektedir.

Tezkire'de, ABDULLAH DEDE'nin Fedâyî Dede'nin mürîdi olup sakalık hiz-

metini gördükleri zaman, çocuklar tarafından taşlanmasına dair beyti de vardır; çocukların attığı taşların hiçbirisi ne destilere ne de Abdullah Dede'ye değmemiştir. Abdullah Dede, bu hadiseyi şu beyitle anlatır.

*Küy-ı aşk-ı Mevlevî dîvânesi olmuş 'Abîd
Seng-i ettâle rehi hısn-ı hasîdür anun*

Abîd yâni Abdullah Dede, Mevlevî aşkı dergâhının delisi olmuştur. Onun yolu, çocukların taşına karşı korunan sağlam bir kaledir. Buradaki kerâmet açıkça görülmektedir.

ARZÎ DEDE, Tezkire'de, başından geçen bâzı olaylarla anlatılır. Kendisinden Farsça dersi öğrenen bir kâfir çocuğu, Müslümanlığa olan meyilden dolayı, âlesince zehirlerir. Ölüm döşegindeki çocuk Hocası Arzî Dede'yi görmek ister. Dede, yanına birkaç tane arkadaşını alarak ziyaretine gidip, çocuğa Kelime-i şehâdet telkin eder. O da Müslüman olur. Çocuk İslâm geleneklerine göre Galata Mevlevîhanesi yakınına defnedilir. Arzî Dede, bu hadiseye şu kıt'ayı söyler:

*Bu hüsn ile çün nâre gire ol büt-i tersâ
Dûzahda olan ehl-i hevâyî keder olsun
Mâlik olacaksın o güher-pâreye âhır
Ey nâr-ı cehennem sana müjdeler olsun.*

Tezkire'de, Mevlânâ Hazretlerinin Dergâhının ve kabirlerinin Konya'da bulunmasından dolayı, Konya'yı öven şiirler ve mısralar da hayli fazladır. Bunlara bir örnek, VECDÎ DEDE'den verilmektedir:

Konya Mevlânâ sevgisinin tezahür ettiği birşehir, bir mahal, bir kaynak olarak görülüp düşünölmüştür.

*Cân-bahş-ı nefh-i 'İsâ rûzigârı Konya'nun
Cennet-âbâd oldı ey dil her kenârı Konya'nun
Tûtîyâ-yı cân u dildür hâk-i râh-ı 'âşıkân
Hazret-i Sultânumuzdur şehriyârı Konya'nun
Bâg-ı cennetden nişân virür disem lâyıık olur
Âb-ı Kevser-veş bütün çıkar suları Konya'nun
Nev-bahâr irdükçe olur ziyet-i bâg-ı İrem
Her nihâl üstinde gûyâ berg ü bârı Konya'nun
Vakt-ı edhâ pîr ü dil-berler olup serv-i revân
Salınur VECDÎ ile bu gül'izârı Konya'nun*

Mealen: Konya'nın rûzgârı, Hz. İsâ'nın nefesinin cân bağışlayanı gibidir. Konya'nın her kenarı Cennet-âbâd olmuştur.

Konya'nın pâdişahı bizim Sultanımız Mevlânâ'dır. Aşıkların yolunun toprağı, cân ile gönüllere sürmedir.

Konya'nın bütün suları Kevser gibidir. Onun için Cennet bahçesinden bir nişandır, desem lâyıık olur.

İlkbahar da Konya'nın her fidanının üstündeki yaprağı ve meyvesi, sanki İrem bâğının süsü olur.

***Kuşluk vaktinde, yaşlısı genci yürüyen, salınan bir serviyeye dönünce,
Vecdî ile, Konya'nın gül yanaklısı birlikte salınır.***

Saygılarımla.

Bibliyografya:

- 1- Esrâr Dede Tezkiresi, İstanbul, Süleymaniye (Hâlet Efendi) Kütüphanesi No: 109.
- 2- Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu, İstanbul.
- 3- Hüseyin AYAN, Tezkireler, Erzurum (Ders Notları) 1984.
- 4- Hüseyin AYAN, Cevrî - Hayatı, Edebî Kişiliği; Eserleri ve Divanının Tensikidli Metni, Erzurum, 1981, Atatürk Üniversitesi Basımevi.
- 5- Naci Sami OKÇU, Şeyh Gâlib'in Divanı ile Hüsn ü Aşk'ında Dinî ve Tasavvufî Unsurlar, İslâmî İlimler Fakültesi 19 (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum.
- 6- Nihat Sami BANARLI, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, 2. baskı.